

Լրագիր Գարաթւիկան

Թիի 10

7 ՄԱՐՏԻ (23 ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ)

1857

ԲՈՒՆԱԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՌՏՈՐԻՈՒ Վարդապետ Երեմյայե Բարսեղեան Զրափառ...

ԻՆՊՂԻՍ Գրքատէր Եւ անդրադարձնող Գրադարանին...

ԵՆԻՊԻՍ Գրքատէր Եւ անդրադարձնող Գրադարանին...

ԱՌՍԵՆՍԱՆ Գրքատէր Եւ անդրադարձնող Գրադարանին...

ՍՈՒՐԵՆԵՆՍԵՐԻՈՒՆ Գրքատէր Եւ անդրադարձնող Գրադարանին...

ՃԵՆՏԵՆՍԱՆ Գրքատէր Եւ անդրադարձնող Գրադարանին...

ԱՌՈՒՄՆԱԿԱՆՔ ՍԵՆՏԵՆՍԱՆ Գրքատէր Եւ անդրադարձնող Գրադարանին...

ԲՆՏԵՆՍԱՆ Գրքատէր Եւ անդրադարձնող Գրադարանին...

ԱՌԻ ԹԱՌԻ ԵՆՏԵՆՍԱՆ Գրքատէր Եւ անդրադարձնող Գրադարանին...

ԳԵՂԵՍԻՍԻՈՒՆՆԵՐ

ԱՌՏՈՐԻՈՒ

ՎԵՆԵՆ. 7 ՄԱՐՏԻ

ՄԵՆՏԵՆՍԱՆ Կարգը ու Կարգաւորման ամսուայ 27ին...

Լատարիայի երկրորդ բանակին վերին Տրա...

Սերիկի սպարապետ Բաւաղեանի կոմս:

Նոյն Տրապարմենտին եւ անձնանշաններ...

Սպարապետը մեծ դասով եւ միայն անոր Տր...

Գր. Կարապապ Գրադարանի Տրապարմենտին...

ՓԵՆՏԵՆՍԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ 2.

Ներքոյի Կարգը Կարգաւորման Կարգաւորման...

Լուսնայի անցած անգամ վերիկերայի յիշե...

ԳԱՂԻՍ

ՓԵՆՏԵՆՍԱՆ Եւ անոր վերին յիշեցումը...

Անգղիա Կարապապին ան ամեն քաղաքներուն...

Լուսնայի 27ին Կարապապի Կարգաւորման...

Կարապապին Կարգաւորման Կարգաւորման...

ԱՌՏՈՐԻՈՒ

ԼՍՏԱՆ, 4 ՄԱՐՏԻ. Փետրուարի 27ին Կարապա...

Վանի մ'օրէ վեր խորհրդանոցին պիտաւոր...

Արդեն երկայն ժամանակէ վեր աս խորհուրդը կար, որովհետեւ Տիմախուսն խորհրդանոցը Կատրիէ վեր անգործութիւն մնացած ըլլալով, կուտարութեան հակառակ կողմը շատ զօրացած էր եւ պաշտօնեայք գրեթէ ամէն ինքզինքն մէջ մեծ ընդգրկում լինին կը դառնէին:

ՌԻՍՈՒՍՏՆԸ

ՕՏԵՍՍՈՒՍՏԻՆ կը գրեն: Հասանելո կապուած չողենաւաց մեծ ընկերութիւնը զիս չկրցաւ իր պարծաղութիւններն սկսիլ: Փոփոքի ընկերութիւնն պիտի մննչէ: Տիմախ կը ջանար հարկաւոր Երան չոգենաւները զարգացիլ նաւարաններուն մէջ չիւնել տալ, շուգելով Ենդղիայի կարստ ըլլալ: Բայց իր ճիգը պարտոյ կըստ, եւ Տիմախ ստիպուեցաւ չոգենաւներն Անդղիայի մէջ որոշել, եւ ապա 8 չոգենաւ ձեռք բերաւ, որոնք աս օրերս հաս կը սպասուին:

— Առաջ ծոգապետին նոր կարգադրութեամբը մինչեւ Տիմախ նաւատորմին մէջ գրտնաւած մեքենայեանները պիտի աւելնան, որպէս զի բազմաթիւ մեքենայեաններ միշտ պատրաստ գտնուին: Վաճառ զի Առաջատարն իր նաւատորմին չոգենաւներն աւելցնելու ետեւէ է: Հիմա ուսական նաւատորմին մէջ 9 կրկնապարկ չոգենաւ + պատուականոր Գոլդէն եւ 100 չոգենաւոր լինելու փոփոխութիւն կը գտնուի:

ՕՍՍԱՆԵԱՆ ՏԵՐՈՒԹԻՒՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՍԻՆ անցած ամիսին 20ին հետեւալ լրերը կը գրեն: Զինուորական մասնաւոր ժողովքն որն որ քրիստոնէիցի տնտեսելու զուրաց փայ խորհելու համար կապուած է, իր ընկերութիւնները ընդունելու եւ իր կարծիքը տուաւ, թէ քրիստոնէիցի զօրքն մասնաւոր փոխարինելու չէ կազմել, այլ ամենեւին զնոյնքուն մէջ խառնելու է: Եւ որպէս զի կրօնի զանազանութեան պատճառաւ յատալ զապա գործութեանց ու կրօններուն ազդեան աւելուի, ժողովքը պատշաճ կը դատէ որ մասնաւոր զինուորական օրէնք մը չիւնուի, եւ զինուորական գաղտնական մը գրուի: Աս ժողովին կարծիքը նուա թանկեղէն խորհրդակցեան տեղիւ պիտի որոշուի, եւ կը կարծուի որ ան ալ նոյն կերպով որոշուած պիտի որոշուի:

— Պաշտանէից մէկ խորհրդեան մէջ որոշուեցաւ որ Գերմանիայի գաղութականաց առաջարկութիւն ըլլալ Օսմանեան Լեւոնդի իրկիները դալու, իրենց համադրերը կալուածներն եւ միւսն: Գաղմայն դրամական օգնութիւն եւ մասնաւոր պաշտպանութիւն խոստանալով: Աս որոշումը վերահաս Վոլթմանին ազդելու դրուեցաւ որ իր հասանութիւնը առջ:

— Բերա 20) Գերմանիայի: Ռուսաց ըրած մեծամեծ պատրաստութիւնները Զերքերներու գլխաւորներուն մտադրութիւնն իրենց վրայ դարձուցին, եւ աս պատճառաւ ամէն իրաւունք թշուա մի զեղապետներ մասնաւոր ժողովք մը ըրին եւ որոշեցին որ մեքենայն երան թշուաութիւնները գաղտնիցընեն, եւ միւսան հասարակաց թշուաութիւն գէտ պատրաստուին: Պատերազմական գործողութիւնները միաբան գործադրուելու համար, որոշեցին ընդհանուր հրամանատար մը ընտրել, եւ որպէս զի զեղապետաց մէջ նախաձեռն առիթ չտան, ստորագրի մը ընտրեցին, պիտի Մեհմետ պէյը (Ստանաէ դարձած պաշտանակալ մը) եւ իրեն ընդունակ իշխանութիւն տուին ամէն հարկաւոր բանին հարաւ: Կոր հրամանատարն ան միջոցաւ Լոնտոն շատ գէնք եւ աստիճաններ գնելու եւ անդակական նաւով մը Կոստանդնուպոլիս բերել տուաւ: Ուր որ ինքն ալ կը գտնուէր: Երբ հետ միացաւ նաեւ Լարիսի կոմը (Եհանգի փախստական) եւ Կոստանդնուպոլիս 440 հոգի լեհ փախստականներ ժողովեց ու գտնել մը կապուեց, որոնք չոգենաւով մը ճամբայ ելան Զերքերներուն երկիրն երթալու: Կայն չոգենաւն մէջ

շատ նոր տեսակ հրացան, 2500) գնեկներէն աստիճան եւ 2 լեւան թնդանոթի մարտիկ կոր: Ռուսաց գետնանն աս գէպքիս լուրը շատ ուշ իմացաւ, եւ անմիջապէս Կոստանդնուպոլիսը նաւահանգիստը կեցող Բոլաշ չոգենաւը Սեւ ծով իրկեց որ դադող նաւերուն ընթացքը դիտէ:

ՌԵՍՈՒՍՏԻՆ

ՀԱՆՐԱՍՏԱՆԵՆ եկած վերջին լրերը ճիշտ պատերազմին վրայ տխուր լուր կու տան: Մէկ կողմանէ անգղիական ծովային անդադար Գանդաի արուարձանները կը ուժեղանէ եւ գրեթէ աւերակ դարձուցած է, միւս կողմէն ճենացիք ստառիկ գէտ կը գնեն եւ Ենդղիայի բանակ տեղերը թնդանոթներով կը զարնեն: Հոգեկան ամեն ընկերութեան ժողովքը անգղիական ծովային լուրն ընթացքին չի հաւանիր, որովհետեւ անով ճենացի հետ կ'ըսէ փառապանութիւնը բոլորովին դադարեցաւ եւ եւրոպացւոց մեծ փոս կ'ըսէ: Գնաց կայսրն ստարակաւաց բացուած հինգ ճենական նաւահանգիստները պաշտպանութիւն մէջ դրաւ: Եւ ամէն ճենացի Անդղիացուց հետ փառապանութիւն ընկն արգիւյ: Ով որ աս հրամանին գէտ ընէ, մահաւան պատիժ պիտի ընդունի: Աս պատճառաւ նոյն քաղաքներուն մէջ ճենացի ժողովուրդն ստարակաւաց գէտ ստառիկ գրգռուած է, եւ եւրոպացիք միշտ փառապան մէջ են:

Համառորի 15ին Հանգիստէն եկած լուր մը թէ Բոլաշ թնդանոթ չոգենաւն ճենացուց ձեւին անցնելուն եւ պրելուն վրայ հետեւեալ տեղեկութիւնները կու տայ: Աս գէպքը Գեհաեմիերի 30ին պատահեցաւ: Երան քննութիւններն իմացուցաւ որ չոգենաւն պաշտպանութիւնը ճամբորդներն առած ատենին անոնց վրայի զննքերը փնտրելու զանց աւեր են, եւ անով ճենացիք կրկին են կապու մը տալար (պաշտ) չոգենաւն մէջ խոթել: Չոգենաւը յամալէն քիչ մը հետեւալուն պէս ճամբորդներուն մէջ գտնուած ծովային ճենացի զինուորները դառնակներով եւ կապուցին մէջն տալարներով նաւախորաց վրայ յարձակեցան եւ ամէն (11 հոգի) սպանեցին: Երան չոգենաւը գեղի մ'առնէ: Կոմսը մտեցուցին եւ ճամբորդները դուրս հանելով նաւին կրակ տուին: Իրկեք տղանեւ նաւախորաց գլուխն առին դաշին: Բայց գեղացիք կրակը մարելով նաւը կալապակցին: Հանգիստէն եւ Գանդաի մէջ պարտ չոգենաւն տեղ փառաւ շոգենաւն սկսաւ երթելու իրկեք ընդ, պիտի որ միւս նաւը գնաւ եւ: Բայց ասիկա ալ անհաւանցաւ իր երթելու իրկեք գաղտնիցընել, որովհետեւ Են ճենական պատերազմի նաւերներէն սրաւ շարուելով, հազիւ կրցաւ մեծ փոս կրկին ետեւ աղաւթի: Այստեղ որ Անդղիայից զօրաց պակտութեան համար Գանդաի քով բռնած դիքերներն թող պիտի որ տան:

ՌԻՍՈՒՍՏԻՆ ԵՎ Ա

ՄԵՆԵՐԱԼԵՐ

Երբ Երբ

Կետար ու Եփեսոս մի եւ նոյն հօրէ բայց զանալուն մօրմէ ծնած էին, եւ իրարու բարբառին հակառակ բնութիւն ունէին: Արշալի որ առջինը քաղցր, սիրիկ, իմաստուն, փառալոյս էր, պիւնալի ալ երկրորդը դաժան, անասնելի, բարկալու եւ միտքը ցրուած էր: Եւ ամէն բաններուն գլխաւոր պատճառը մոլորութիւն էր: Իր հարազատ որդւոյն վրայ շարժականք սկսեց ձգելով, անոր ամէն ախտերն աւելի եւս կ'արձարէր, զիւրը ջառագայիլու եւ փայփայելու մէջ շատ առաւ եւ: Երբ քաղաքը միոյն բաւական էր, որպէս զի ո'րոշը շատ մ'ընդունի: Իրեն ամէն հաճողը ներքեւն որ իրեցընէր անմիջապէս կը կատարուէին: Ենթ հակառակ Կետարին նկատմամբ

Ինքը զիւրը շատ անիրաւ եւ խիստ մօրմէ մը կը յուլընէր: ամենայն խտտութիւն ու յանգիմանութիւն անոր միտքն կ'ըլլային: Երբեք իր կամքը չէր կատարուէր: Կեղեարարութիւն հարուստ ու վայրենի բնութեան պատճառաւ երկու եղբայր մէջ շատ անգամ ծագած դժաւբանք մէջ զիւրեքը միշտ Կետարին վրայ կ'իյնար: Բարի աղան չէ թէ միոյն ամէն բան համալուծութեամբ կը կրէր, հոպա որչափ որ եղբայրը դաժան եւ անկիրթ էր, նոյնչափ ինքն ալ կը ջանար իր քաղցրութեամբ իրեն յաղթել, եւ իր միտքն անիրաւ, վարմանը նկատմամբ ինքը զիւրը կը միտքաւոր իր հօրն իրեն ցուցուցած որպարութեամբ, որն որ իրեն ընթացքին շատ ուղիւ աչքով կը նայէր:

Հայրը մեռաւ: Կետար իրով միտքը շատ մ'աղեց, որ իր որդին եղբորմէն բաժնաւ: Միտք գաղմայն ինքեքն ալ բաժնաւոր, եւ Կեղեարարս իրեն ինքն մտքը ժողովելով իր մարը հետ ուրիշ տեղ մը գնաց: Երբն ինքն մտքը գրեթէ քսան հազար իրաւի եկամուտ մըն էր: Բայց ինչ են ասոնք չոգի մը ու անոնք մը համար: Գանի մը տարւան ընթացքին մէջ խաղերով, կուշտներով, զննութիւններով, եւ ամէն անակ շոգեղութեամբ լինէ մտաբլ ինչ զլուր սպուկ, միշտ ան աստիճանի հասաւ, որ բան մըն ալ չուէր: Անմիջ իր աղքատութեան մէջ ալ գեո չէր փախար չէր դարհուրեր: Իր մէկ ծեր հօրեղբորն սպասած հարուստ ժողովութիւնը զիւրն ամէն բանի մէջ կը քաղաքէր:

Իրոք ալ հօրեղբոր մահը հասաւ ճիշտ ան տուն որ ամէն բան սպասած եւ շատ պարտքերով ծանրաբեռնած սաստիկ հարկաւորութեան մէջ կը գտնուէր: Վախճանեցին զիս վերջին պաշտանները չէին կատարուած: Երբոր ասիկա իր մարը հետ սկսաւ իր եղբայրը նկզել: Երբեք զի ձեռք ձեռն ստակը, որն որ կը կարծէր թէ իրեն պիտի ինչոյ: Կետար, որն որ զիւրեք արդէն թէ Կեղեարարս ինչպիսի կ'ընտելու յիշուած է կտակին մէջ, չիւնտոյ ձեւացընելով, եւ նոյն միջոցին մէջ մեծանձնական ոգիէ մը շարժած, Զեյն ինչ կ'ընէ ալ աւելի կ'ոտնանար, բաւ, բայց նախ վերջին պարտքերը պետք են կատարուիլ: — Եւ Գիտեմ, պատասխանեց հարաւ Եփեսոս, թէ իմ պարտքերս ինչպէս եւ երբ պետք եմ կատարել, հարկաւորութիւն չունիմ որ ուրիշն ինծի վարդապետէ: Տիմախ ինծի վարդապետը կ'ըսէր, եւ աստեղ յարազման կ'աւելի: Հոս բերաւ կտակը եւ անոնք որ ինծի ինչ ժողովութեան ինքն լինէ, Կետար քաղցրութեամբ, Կետար ժողովութեան, Եփեսոսի հարկաւորութիւն ունի, ուղղմանը շարի եւ ձեռք կը հոգում, բայց աւագած ուրիշ բան մի փնտաք: — Ենչ տալով, ինչ կը նշանակէ եւ կը հոգում, պատասխանեց Եփեսոս: Երբեք քաղաքացի: Ինչքէ քեզմէ կախում պիտի որ ունենամ պիտի որ բանի մը մէջ, որն որ ինչ է, կամ մի կու տայ քեզի աս համարձակութիւնը, որ կ'ըսէս արիւնք բանը քու կամաց համաձայն բանակալել: — Եւ քու բանը գրաւել չեմ ուզիլ: — Ուրեմն կտակը բացուի: — Բայց դեռ յարմար տունը չէ, տակաւ աւելի պատշաճ ժողովութեան կ'ըլլայ: Ինչ պիտի եւ տեւէն կ'իյնար: Եփեսոս աւելի եւս կատարելով, եւ մօրմէն ալ գրգռուած, սկսաւ զիւր ամէն տեսակ թշուաութեան ծանրաբեռնել, զիւրն իրեն, շարագործ, հարաւ, բանակալ, եւ միւսն: Երբեք անպարտաւ եւ խաբարոյ զըրդարուել, եւ իրեն թէ կ'ըսէ կտակն ինքն ծանկել, որպէսզի զիւր խաբարու համար ժողովութեան փառապան: Են ամէն Կետար արդոր բարեկամութեամբ մը լուաւ: Երբ դուն տու բաղարձակապէս կ'ընէ, ուրեմն պարտքն են, ապակախ, քու սխալմանը ու անցիկ: Կետար կը բացուի: Եւ վերաբար անձկութեամբ նոյնը կը կարգայ, եւ կարգաւ տուն իրեն գիմացը կ'ընէ աս զարհօրեղ խոսքերը: Կամ եղբորդիս Եփեսոս իր ցաւալի վարդապետ ինքը զիւր իմ ժողովութեան

վեհաճ քաղաքացիներն անարժան ցուցնելով, իմ բու-
րը քննադատում են։ Ընդհանուր մասով կը
կացողան՝ իր Կեսար Լեզայրը։ Ասոր քաղա-
քէն ինքը եւ թէ մայրը ապշած մնացին, եւ ար-
գէն յուսահատութենէ խնայեցին։ Վրաց քաղա-
քէն Կեսար չքնադատեց որովհետեւ մը նոյնին ճառ-
քան իրենց տղերք դոյնց՝ զիրենք ասանկ մի-
թարեւով։ Արգէն քիչ մը յառաջ ձեռք բռնած
էր, որ յուսահատութենէ արեւն պիտո՛ր բնոր-
նէր, եւ փոխանակ միտքս փոխելու՝ ահաւասիկ
Հիմա նոյնը նորէն կը հաստատեմ։ Ամէն բանէն
ձեռք ալ մաս պիտո՛ր հանեմ, եւ սիրով բաց
ասոր փոխարէն մը կը խնդրեմ, այսինքն՝ որ
գուր ճշմարտացէս իմ Լեզայրս բլար, եւ ան
ալ ճշմարտագէտ իմ մայրս։ Արգէն, այսօրու ըն-
կառն մեջ ընդհանուր ամեն գիտութիւնները վերջանա-
ն, եւ սկսինք քաղաք միտքովեամբ մշտնապէս միտքս
ապրիլ։ Ինչ պատգ. ունեցանք մեր Լեզայրսուն
անմիաբանութենէն, նոյնը դուք ալ կը տեսնէք,
ձեզի պատճառ եղաւ ձեր ունեցած այնչափ կրու-
ականք, իսկ ինքի ալ ձեզմէ հեռու մնալու յոսիւն։
Լեզայրսուն եւ իր մայրն առջի յերան պայտը-
ցան, բայց Լեզայր քաղաք մէջ խոնարհեցան
եւ թէ զգնման Լեզայր։ Երկուքն ալ զինքը սիրով
գրեմ իր մեծանանական պայմանը հաղորդեմ
ճորհարարութեամբ ընդունելու։ Եւ Կեսար ի-
րենցմէ աւելի ուրախացաւ տեսնելով, որ վեր-
ջագէտ կրցաւ հաստատել իր տանը մէջ ան միա-
բանութիւն, որուն այնչափ ժամանակէ վեր կը
փափայէր։ — Բայց մըշտի Լեզայրսուններ կը
գանաւն եղբայր մէջ, եւ մըշտի դուք ալ Կե-
սար մը գտնելը։

Պ Ա Յ Ա Ր

Մեր ընկերացիներուն հետ լսած, տեսած,
գիտած քիչ շատ գիտելով թէ ինչ է Կալամ
կամ Մահմադականութիւն, իր ծնունդը, իր յա-
ւաքողութիւնը իր ճիշդագործութիւնները շատերուն
նոյնպէս անձանթով բան մը չեն։ Բայց պէտք է
խոստովանել որ դեռ Խալիլ իր բոլոր ընդար-
ձակութեանը կամ պարունակին մէջ մեկու մ'ալ
ձանթ չէ կամ գտնէ շատ քիչերուն ձանթ չէ։
Կրնա մըն է Կալամը որուն ծնունդը մոխր-
աւ գորտած է, յաւաքողութիւնը նուազ
միտքով չունի, իսկ ներկայ միտքով չէ թէ
միտքն իր պատմութիւնը չիտաւորեմ։ Հապա իր
ճիշդագործի այնպիսի շուք մը կը ձգէ որն որ նո-
ճինքէն աւելի իր նկարագրականն է։ Միտքը-
նիս արդէն յայտնի է որ հոս գոհ չենք բլար
առ կամ ան պիտուածական տեղեկութիւններով,
նուազ կամ առաւել պատմական ձանթութեան
ներով։ Հապա Լեզայրսուն համարը յաղեցնող
տեղեկութիւններ, պատմական տեղեկութիւն-
ներ ու քննադատ ձանթութեաններ կը փնտռենք։
Կուցէ նոյն կրնա պատմականները գրիչները աւելի
լոյս կրնային տալ Խալիլին, որն որ ժամանակը
կրնա յաղեցնել թէ որ նոյն գրիչները միտք-
բուն ու սրտերուն հետ նոյն մտքով բլարն։ Եւ-
րոպացին (Խալիլական գիտութիւնը) ամէն բանի
խորունկին խնայու փորձած բլարով՝ կ'ուզէ որ
հոս ալ իր ստիքն ամեն գիտութիւնները վեր-
նան։ Բայց ինչպէս որ անցնողին մէջ թողած
կրնանքուն պատմութեան մէջ օրըստօրէ տեղի
ձանթութեան ստանալով՝ կը ցուցնեն որ դեռ
ճշմարտութեան չէ հասած, ասանկ ալ մեզի հետ
պատմական շատ կրնանքուն վրայ խնայու։ Եւ
Մահմադականութիւնը հրեայներէ ետեւ ամենէն
աւելի մաս բլարով քրիստոնէութեան կրնայ ուն-
ի տեղեկութիւն ունեցող։ Բայց ուրիշ կող-
մանէ այնչափ աւելի դեռար է բովանդակու-
թիւն կամ սխալեմ կամ հանգամանք մը չլինել
Խալիլութեան՝ որչափ որ նոյնը զանազան իրարմէ
տարբեր (Արաբացի, Պարսիկ, Յաւիկ...) աղբայ
մէջ յապուկ կերպարներ ու ձեւ առնելէն զատ
զուտ աւանդական կամ աղատ մեկնական բլարով
անհասկնալուն կրթութեան զանազանութեանը հետ

կոտորած է։ Հոս փորձենք մէջ մը գրաւոր ու
անգիր տեղեկութիւնները մեկտեղ բերելով Խա-
լիլականութեան պատմութեան նկատմամբ ներառած
չափ տարող մը կազմելու։ որն որ անշուշտ շատ
ընդհանուրութիւններ կամ խրամատներ պիտի ու-
նենայ, բայց որպէս զի աւելի քիչ սխալներ՝ մաս-
նաւորներէն խորշելով՝ ընդհանուրէն բոլոր մեր
հետեւութիւնները կ'ուզենք հանել։
Կրնա աս կրնան անուանը նշանակութեան
սկսելով՝ Խալիլ անունը՝ որն որ Մահմադական իրմէ
քարոզած կրնան առաւել խորեմ կամ Բնա-
նաւորութիւն կը նշանակէ, որուն հետ խնամք են
Սեւմ (խալիլականութիւն, որչափ կամ բարեւ), Թե-
ւեմ (որչափ), յանձնարարութիւն), Սեւմ (որչա-
փ, խալիլ) բառերը, եւ այլն։ ասանկ յայտնի է որ
Խալիլ լինելով ինք զինք Կալամն ալ ու անով
երկունի բլար մը կ'իմանան, որն որ կրնան էա-
կանն է։ Կ'իտենք որ Խալիլին դաւանողը Մե-
լեմ կը կոչուի, որն որ բուն արաբերէն բառով
Մեհմեմ պիտի բլար, որ Բնաւորութիւն կը նշան-
կէ։ Պարսիկները աս բառը առնելով վրան յոգ-
նակի չլինող ան մասնիկը աւելցուցած են եւ հա-
ճիկներն ալ անոնցմէ առած իրենք զիրենք Միս-
լիման կոչած են։ Եւ երբեք իրենք զիրենք Մահ-
մադական չեն կանչէր՝ որչափ որ ոչ Մեհմեմն
բարեկարգ բլարն։ Գուրմէն զորքածին համա-
ձայն Արաբական միջնաւ քրիստոս ամեն ճշմարիտ
մարգարէները միւսիմ են։ միւսիմ է Արաբական,
միւսիմ են նաեւ արաբականը։ Հիմա գտնեմ
Խալիլին սկիզբը քննելու, Լեզայր անոր կերպար-
աւ ինչ, Խալիլներն ու ստանալուն Մահմադ-
ական ամեն անոր վարդապետութիւնն ու գործա-
դրութիւնը նկարագրելու։
Որպէս զի կարող բլարն մեկնել թէ Խալիլ
ինչպէս ծագած է, չենք կրնար միայն Մահմա-
դական անունով ընել պէտք ենք միայն զինք նաեւ
ան ամեն կրնական աղբայրութեանը՝ որնոց տակ
ինքը մեծցաւ։ Եւ գործնալ Արաբացւոց աղբայրն
Խալիլութիւնները պէտք ենք գիտնալ։ Արաբաց-
ւոց մեծ մասին հետ մեկտեղ Մահմադական կա-
պալութեան կամ գիտապալութեանն ու բնա-
պալութեան մէջ ծնած էր, որն որ զգայուն
ոգի մը պիտի Խալիլ, կրնար անհասկնալ բլար։ Հին
Արաբացւոց հիմնականութեան վրայ շատ քիչ տե-
ղեկութիւն ունենք։ Եւ կրնանք կարծուի բա-
նել են։ Բայց ան ստոյգ կ'իտենք որ ուրիշ բան չէր
բայց ինք տեսակ մը աստեղագիտութիւնն ու
գիտապալութիւն։ Արաբացւոց մէջ Ալլահ, Ալմե-
նաթ ու Արդալս բառեր երբեք աստեղագիտութիւն-
ները կ'երեւայ որ Աստիկ, Արաբացւոց ու կրնա
էին կամ անոնց որչափն ունենին եւ երբեք ալ
իգական։ (անոնց նշանակութեանը կողմանէ կ'ե-
րեւայ Ալլահ կամ Էլլահ = Աստեղագիտութիւն։
Ալլահ = Ալլահ = Խալիլութիւն, Ալլահ = Գու-
րաւոր կամ Բնաւոր)։ Արաբացւոց մէջ ամենէն
աւելի աստեղագիտութիւնը տիրող էր, ամեն
մեկ ցեղ իր աստեղներն աստեղ կամ աստեղագիտութեան
ունէր, որուն աստեղագիտութեան պաշտօն կը մատու-
ցանէր։ Աստիկ, կրնա միտքներն մէկմէկ առ-
ձար ունէին, նոյնպէս ուրիշ աստեղներ։ Աստե-
ղագիտութեան հետ ունենին նաեւ գնալորն
յարգութիւնները պատիւներ չէ։ Երբ ու գիտա-
պալութեան, նոյնպէս մագութիւնն ու գուշակու-
թիւն, այսինքն ստեղագիտութիւններ եւ գուշակ մար-
գալոր՝ ալ Թալիլն էր որ Մահմադական իր հարցը
այսինքն պաշտանները տեսնելով՝ կրնար ուրիշ
կրնա մը բաղձանք ձգել։ Հոս գիտարին է մեկնել
թէ ինչու համար Մահմադական ճշմարիտ աստեղագի-
տութեան կրնան կարծիք արաբացւոց հի-
մնականութիւնը թող տալու ամեն միայն հրեա-
կան աստեղագիտութեան կրցաւ։ Համար ու աստեղ
յառաջ չգնաց։ Բայց թէ որ պարագաներուն միտ
գնելու բլարն են կրնանք մեկնութիւն մը գտնել։
Խալիլականութեան վարդապետութիւնը Մահմա-
դական գործէն Հրեաներն լսած ստիքն էր։ Ինչ-
պէս պատմութիւնը կը ցուցնէ Արաբացւոց մէջ
բացմանը։ Հրեաներ կը գտնուէին։ Նոյն իսկ

քրիստոնէութիւնը Մահմադական յառաջ Արա-
բացւոց մէջ շատ տարածած էր։ Համարական
կամ Համարական կամ Արաբական իտալացւոր-
ութեան մէջ քրիստոնէութիւնը շատ յառաջանա-
լու վրայ էր, եւ չորրորդ դարուն մէջ իրենց Ապ-
ստոլայր թագաւորը քրիստոնէութեան գար-
ձաւ։ Վեցերորդ դարուն սկիզբը Հիւրայի Արեւմտայ
թագաւորը քրիստոնէութեան գարձաւ եւ Հիւրայի
թագաւորութիւնը շատ քրիստոնէայ թագաւոր-
ներ առնցաւ։ Նոյնպէս շատ աւելի կ'իտենք
չլինած էին, մինչեւ հարաւային կողմը Տարաբի,
Ասեւի, Սարմի մէջ եկեղեցիներ կ'ապրէին։ Եւ ճիշտ
ճառագէտ կամ ճառագէտ անուամբ հրեայ թա-
գաւոր մը Համարական գործէն վրայ ելլալով մեծ
ու անգութ հարածում մը հանել քրիստոնէայ
դէմ եւ մեծ միտք պատմական, բայց Խալիլայ-
ւոց քրիստոնէայ թագաւորէն յաղթուեցաւ։ Ան-
հարկաւ Արաբացւոց նոյն ժամանակահատն քրիս-
տոնէութիւնը խոնարած էր եւ Արաբիա հի-
մնաւորաց պատմականներն կամ որք մը կ'ուզ-
էր։ Եւ նոյնպիսի քրիստոնէութիւն մը յայտնի
էր որ Խալիլն առջին գիտնալու զորութիւն մը
չէր կրնար ունենալ։ Հրեայ երբ Արաբիա տարու-
ծուիլը յայտնի չէ։ Բայց ան ստոյգ է որ շատ
կանաւ մատնականան բան է։ Մահմադական ա-
տեն Հեմաթի ու Եւֆրատի մէջ՝ արաբացի մատ-
նագրայ բաժին համարած՝ երեւի արաբացի
ցեղեր հրեայներն պարծած էին։ Արաբացւոց
ու Հալիլային համարած Մահմադական 700 տարի
յառաջ շատ հիմնական իշխաններ հրեայնէն կր-
նին պարծած էին։ Մահմադական գիտար վար-
պետները հրեաներն էին, բայց ասանք Հրեա-
կան Կանապիկներ կամ Կեպր ըստածնիքն էին
ինչպէս որ Գուրմէն մէջ աստեղագիտութեան պատ-
մութեան գիտապալական Կեպրական նկարագր-
ըլլալէն կ'իմացուի։ (Կեպրականներ կամ Կեպր
ան արաբականներն էին՝ որնոց քրիստոնէական
հարաբեր գուտ գիտութեան մը հանել ալլահով
յոյնութիւն չէին ընդունել եւ ամեն բան նոյն
ստեղագիտութեան քրիստոնէութեամբ, արեւելեան բա-
նաւորագիտութեամբ ու պարագաներն Կեպրական
մեկնել կ'ուզէին, եւ ասանք շատ տեսակ էին)։
Մահմադական նաեւ քրիստոնէութիւնը ճանչնա-
լու աստիք չէր պակսել, ինչպէս որ վերը
լսածնիքն յայտնի է։ Բայց ուղղափառները
ստաւորապէս որդեգրեցին միւսմաղը կ'որհամարէին.
Կատանեան թագաւորութեան բնակիչները ինչ-
պէս կ'երեւայ ուղղափառ էին։ Բայց ի-
րենց իշխանները բնագիտական կայսերայ հետ
գաղանկի բլարուն համար արաբացւոց ալ-
լային հարաբերութիւնը իրենց դէմ էր։ Հարաւային
կողմը կողմ հիմնական քրիստոնէայ հաւանա-
կան է որ մեարտեան էին եւ նոյնպէս օտարաց
հետ հարաբերութիւն ունենալուն համար ա-
տեն էին։ միայն հիւսիսային արեւելեան կողմը
Հիւրայի մէջ կողմ քրիստոնէաները իրենց ալ-
գայնութիւնը պահած, եւ իրենց իշխանները ու
բարացւոց բանաստեղագիտանց եւ օտարութեանց
աստիք էին։ Բայց հոս ալ նկատարականութիւնը
շահագրգիռ էր։ Արեւմտ պարմանք չէ որ Մա-
հմադական ընդհանրագէտ քրիստոնէութիւն գաւա-
նորներուն վրայ ու միայն գիտար՝ որ ասանք կող-
մայնութեանց բաժնուած են եւ կը կարծեն որ
ասանք ամեն ալ քրիստոնէ սկզբնական վարդա-
պետութիւնը թող տուած են։ Եւ միայն ամեն
գիտուն քրիստոնէից հետ քիչ հարցողականութիւն
ունէր։ Եւ շատ պարագաներ մէջ Կիւրա կը
մեկնուի թէ ինչու համար Մահմադական հրեայնէն
գիտարական տեղեկութեան տակ հեկիտաւոր-
ութեան բաժնուելու ասանք քրիստոնէ վրայ ուրիշ
գաղափար ունեցաւ։ Եւ քրիստոնէութիւնը չե-
ղածի պէս զանց առաւ։ Եւ Կատարան պարունա-
կածը Խալիլի հիմնարկն այնպէս ձանթ չէ ինչ-
պէս որ հրեայնէն գիտարական նոյնը կ'ընդունէին.
Եւ Մահմադական համար աս ընդունումը իրաւ
հարկաւոր էր, որովհետեւ ստեղ միայն կարծի
էր Արաբիստանը աստեղագիտութեան յայտնութեան

